

PALEO-AKTUEEL

Het Groninger Instituut voor Archeologie presenteert zijn onderzoek

27

In dit nummer o.a.

LAWRENCE ALMA-TADEMA TEKENT HUNEBED D14

DE VERGETEN KLASSE VAN DE
ZUIDERBEGRAAFPLAATS TE GRONINGEN

KLEINE CENTRA IN
ROMEINS CENTRAAL-ITALIË

Met de jaarlijkse uitgave van *Paleo-aktueel* geven de medewerkers en studenten van het Groninger Instituut voor Archeologie inzicht in een deel van het lopende onderzoek van het instituut.

Aan dit nummer werkten mee: Stijn Arnoldussen, Peter Attema, René Cappers, Henny Groenendijk, Elisabeth van 't Lindenhout, Wieke de Neef, Johan Nicolay, Annet Nieuwhof, Hans Peeters, Daan Raemaekers, Mans Schepers, Sofia Voutsaki en Sarah Willemsen.

Redactiecoördinatie: Sarah Willemsen
Vormgeving en omslagontwerp: Siebe Boersma
Correctie Engelse samenvattingen: Xandra Bardet

Foto omslag: Terpzoomonderzoek te Schettens-Sotterum 2015 (foto F. de Vries, Toonbeeld).
Zie artikel Theun Varwijk.

ISBN 9789492444103
ISSN 1572-6622

Website: www.paleo-aktueel.nl

Adres van de redactie
Rijksuniversiteit Groningen
Groninger Instituut voor Archeologie (GIA)
Poststraat 6 9712 ER Groningen
Tel.: 050 363 6712 fax 050 363 6992
gia@rug.nl

Adres van de uitgever
Barkhuis Publishing
Kooiweg 38 9761 GL Eelde
Tel. 050 3080936 fax 050 3080934
info@barkhuis.nl www.barkhuis.nl

**rijksuniversiteit
 groningen**

**groninger instituut
 voor archeologie**

© GIA. Inlichtingen:

www.rug.nl/let/onderzoek/onderzoekinstututen/gia/publications

Paleo-aktueel 27

Rijksuniversiteit Groningen / Groninger Instituut voor Archeologie (GIA)
University of Groningen / Groningen Institute of Archaeology
& Barkhuis Publishing
Groningen, 2016

Inhoud

VAN OFFER TOT OPGRAVING: MEER INFORMATIE OVER HUNEBED D42-WESTENESCH-NOORD (GEMEENTE EMMEN) Nynke Delsman	7
MONTE SAN NICOLA (CALABRIË, ITALIË): EEN CHAÎNE OPERATOIRE VAN ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK Wieke de Neef	13
CELTIC FIELDS IN BRABANT: WAT STUIFMEEL EN ZADEN KUNNEN VERTELLEN Stijn Arnoldussen, Mans Schepers & Arnoud Maurer	23
SATRICUM HUT VI: EEN 3D-PERSPECTIEF OP EEN PAPIEREN ARCHIEF Remco Bronkhorst	33
LEEUWARDEN-BULLEPOLDER 2015: BEWONING OP HET HOOGVEEN IN DE MIDDEN-IJZERTIJD Marco Bakker	41
KLEINE CENTRA IN ROMEINS CENTRAAL-ITALIË: RESULTATEN VAN HET MINOR CENTERS PROJECT Tymon de Haas & Gijs Tol	49
RUIM 2200 JAAR TERUG IN DE TIJD: HET TERPZOOLOUNDERZOEK TE SCHETTENS-SOTTERUM 2015 Theun Varwijk	57
EEN MENSELIJK SKELET OP DE TERP VAN HIZZARD: EEN TOEVALSVONDST Paula Kalkman & Annet Nieuwhof	65
BOTANISCH ONDERZOEK NAAR DE SAMENSTELLING VAN DE MAGERING VAN KLEITICHELS UIT KARANIS (EGYPTE) Morvenna van Rijn & René Cappers	73
22 JAAR LATER: EEN OPGEGRAVEN PROEFSLEUF VAN HET BAI BIJ HOOGHALEN Hilde Boon, Jan Jaap Hekman & Hans Veenstra	81
MIDDELEEUWSE HUISTYPEN IN HET FRIES-GRONINGER KLEIGEBIED: UNIFORMITEIT OF DIVERSITEIT? Remco Rollingswier & Esther Scheele	87

EEN LADING PROVIAND - ARCHEOBOTANISCH MATERIAAL UIT HET 16 ^{DE} -EEUWSE SCHEEPSWRAK OE 34 (FLEVOLAND) Yftinus van Popta & René Cappers	95
HOE ZAGEN DE TUINEN BIJ DE 'LUSTPLAATS' ZORGWIJK ERUIT? Frits Vrede	105
LAWRENCE ALMA-TADEMA TEKENT HUNEBED D14-EEXTERHALTE (DR.) Wijnand van der Sanden	111
DE VERGETEN KLASSE VAN DE ZUIDERBEGRAAFPLAATS TE GRONINGEN Annika Kropp	119
NOMEN EST OMEN? GEZICHTSRECONSTRUCTIES ALS MEDIUM TUSSEN HEDEN EN VERLEDEN Karla de Roest	127
VAN OPGRAVING TOT TENTOONSTELLING. EEN EIGENTIJDSE BENADERING VAN ARCHEOLOGIE EN PUBLIEK Sarah Willemsen & Gert van Oortmerssen	135

Van opgraving tot tentoonstelling. Een eigentijdse benadering van archeologie en publiek

Sarah Willemsen & Gert van Oortmerssen¹

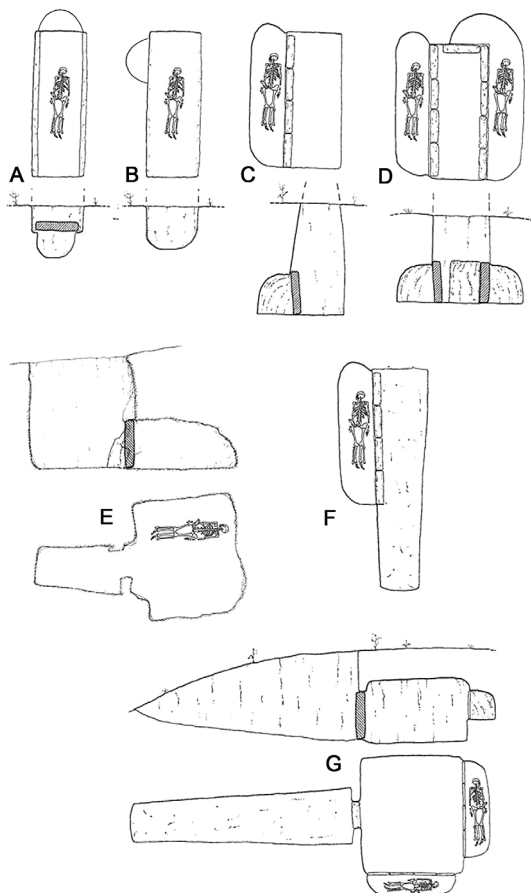
Het Groninger Instituut voor Archeologie is inmiddels ruim tien jaar actief betrokken bij het archeologisch onderzoek in Crustumerium, een ijertijdnederzetting op ongeveer 15 km ten noordoosten van Rome. In samenwerking met de archeologische dienst van Rome (Soprintendenza Speciale per il Colosseo e l'Area Archeologica Centrale (SS-Col)) hebben onderzoekers van het

GIA onder andere een groot aantal grafcontexten kunnen onderzoeken. De graven vormden dan ook het uitgangspunt van de tentoonstelling *Crustumerium, Death and Afterlife at the Gates of Rome* in de Ny Carlsberg Glyptotek in Kopenhagen. De expositie werd op 19 mei officieel geopend en was te bezichtigen tot en met eind november 2016. Binnenkort zullen enkele objecten opnieuw te zien

Fig. 1. Kaart van Centraal-Italië met daarop onder andere Crustumerium, Rome en de rivier de Tiber (naar Attema et al. 2016, kaart 1.2).

Fig. 2. Typochronologie van de tombe-architectuur in Crustumerium; A & B: fossa-tombe met hoofdnis, C: loculus-tombe, D: dubbele loculus-tombe, E & G: kamergraf met korte en lange toegangsschacht, F: loculus tombe met lange toegangsschacht (naar Willemsen 2014a, fig. 3.2 en Beelli Marchesini 2013, fig. 3).

zijn in een tentoonstelling in het Allard Pierson museum te Amsterdam (vanaf april 2017, getiteld *Oorsprong van Rome – Mythe en werkelijkheid*), en daarna ook in Rome (begin 2018, titel nog niet bekend). Onderzoekers van het GIA zijn, samen met vele partners, in staat gebleken een internationale, reizende tentoonstelling te realiseren. Maar wat was daar allemaal voor nodig? Dit artikel geeft inzicht in de manier waarop de tentoonstelling tot stand kwam en tracht antwoord te geven op de vraag wat een archeologische expositie tot een succes kan maken.

Crustumerium: een korte kennismaking

Crustumerium is gelegen op een tufplateau in het noorden van Latium Vetus, op geringe afstand van

de rivier de Tiber en nabij de Via Salaria, een oude handelsroute die de kust met de binnenlanden van het Italiaans schiereiland verbond (fig. 1). De nederzetting was vermoedelijk bewoond vanaf het midden van de 9de tot het begin van de 5de eeuw v.Chr., toen de stad werd opgeslokt door het groeiende territorium van Rome. Hoewel het gebied op en rondom Crustumerium in de Romeinse periode nog wel voor agrarische doeleinden in gebruik is geweest, is de site later nooit overbouwd geraakt. De precieze locatie van de nederzetting was dan ook lange tijd onbekend en werd pas in de jaren '70 van de vorige eeuw herontdekt toen het echtpaar Quilici het gebied door middel van een survey in kaart bracht (Quilici & Quilici Gigli 1980). Sinds de jaren '80 is de site door verschillende wetenschappers verbonden aan de SS-Col en de universiteit van Rome (*la Sapienza*), intensief onderzocht. Zowel nederzettingssporen, infrastructuurle werken, als graven zijn in de loop der jaren in kaart gebracht. Sinds 2006 nemen ook onderzoekers van het GIA deel aan opgravingen en voeren zij surveys uit. Daarnaast hebben vele andere internationale teams zich ingezet voor het onderzoek aan en het behoud van deze archeologische site (Attema *et al.* 2014; Attema *et al.* 2016).

Ondanks het feit dat de site niet te lijden heeft gehad van verstoringen in de vorm van bebouwing in later tijd, zijn de archeologische sporen toch grotendeels verloren gegaan. Dit is met name te wijten aan het feit dat er jarenlang mechanisch geploegd is in het gebied, waardoor een groot deel van de bovengrond (met de daarin aanwezige sporen) is vernietigd. Vooral van de nederzetting weten we hierdoor relatief weinig. De graven, die in de regel vrij diep in de natuurlijke, vulkanische bodem waren uitgehakt, zijn wel redelijk goed bewaard gebleven, ook al zijn vele tombes in de laatste paar decennia helaas door grafrovers verstoord.

De nederzetting was omringd door verschillende grafvelden. Ze zijn enkele eeuwen in gebruik geweest en bestonden ieder uit honderden graven. De architectuur van de graven ontwikkelde zich van eenvoudige greppelgraven

Fig. 3. Een voorbeeld van een typische 7de-eeuwse grafassemblage uit Crustumerium (foto Gert van Oortmerssen, RUG/GIA).

(de zogenaamde *fossa*-graven) tot graven waarin een nis was uitgehakt voor de bijzetting van het aardewerk, en weer later werden ook nissen voor de begraving van de dode gecreëerd (de *loculus*-graven) (fig. 2). In de laatste fase van de grafvelden, vanaf de late 7de eeuw v.Chr. verschijnen er voor het eerst kamertombes, bedoeld voor de bijzetting van meer dan één dode.

Opvallend is dat de grafrijksdom (in de vorm van een banketservies, persoonlijke ornamenten en gereedschappen of wapens) in de 8ste en 7de eeuw v.Chr. sterk toenam, terwijl er vanaf de 6^{de}

eeuw nauwelijks meer objecten aan de doden werden meegegeven. Deze verandering in het begrafenisritueel is mogelijk het resultaat geweest van de socio-politieke veranderingen die zich in heel Latium Vetus voltrokken toen Rome als vroege staat een steeds machtiger speler werd (Willemsen 2014a en 2014b).

Al met al biedt Crustumerium een zeer rijk archeologisch archief dat niet alleen vele prachtige objecten heeft opgeleverd (fig. 3), maar dat ook inzicht geeft in de samenlevingen die Latium Vetus in de IJzertijd bevolkten. De grafcontexten

laten zien hoe men met de doden omging, hoe de toenmalige maatschappij was opgebouwd en welke objecten men zoal gebruikte in het dagelijks leven, onder andere bij de bereiding en consumptie van voedsel. Indirect kan Crustumerium ons zelfs iets vertellen over de vroege ontwikkeling van Rome, een stad waarvan we voor de vroegste fase, in tegenstelling tot de Republikeinse periode en de keizertijd, over vrij weinig informatie beschikken. Reden genoeg om na vele jaren van intensief onderzoek over te gaan tot een uitvoerige presentatie van Crustumerium aan het brede publiek.

De aanloop naar de tentoonstelling

In een tijd waarin kennisbenutting steeds belangrijker wordt geacht en waarin geldschieters expliciet vragen om een zogenaamde valorisatieparagraaf in beursaanvragen,² is het goed om je af te vragen op wat voor manier archeologische resultaten het best met het brede publiek gedeeld kunnen worden. Hoe kun je de soms moeilijk te doorgronden contexten zo presenteren dat ze de leek aanspreken en tegelijk uitdagen tot het stellen van vragen? En hoe zorg je dat je de moderne mens, gewend aan computertoepassingen en digitale middelen, blijvend weet te boeien?

Om die doelen te realiseren heb je lef nodig en misschien ook een beetje geluk. Dat gold ook bij de totstandkoming van de Crustumerium-tentoonstelling. Jan Kindberg Jacobsen voerde als archeoloog - net als Peter Attema (GIA) - jarenlang veldwerk uit in Zuid-Italië en de twee kennen elkaar van de opgravingen in Francavilla Marittima. Nadat Kindberg Jacobsen in 2011 benoemd was tot curator *Ancient Art* van de Ny Carlsberg Glyptotek in Kopenhagen spraken ze over de mogelijkheid om in de Glyptotek een expositie in te richten met Crustumerium als onderwerp. Dit plan werd door alle betrokken partijen omarmd, maar de realisering ervan zou nog wel wat voeten in de aarde hebben.

Een goed verhaal

Om te beginnen moest worden vastgesteld waar de tentoonstelling over zou gaan. In een interview dat de eerste auteur met Jan Kindberg Jacobsen voerde naar aanleiding van de expositie, benadrukte hij dat een archeologische tentoonstelling pas de moeite waard is, als zij de bezoeker een helder verhaal kan vertellen; een verhaal dat recht doet aan de objecten, maar tegelijkertijd de museumbezoeker kan interesseren.

Op basis hiervan werd besloten dat de graven van Crustumerium het zwaartepunt zouden vormen van de tentoonstelling. Niet alleen zijn deze archeologisch het best bewaard gebleven, de materiële resten ervan spreken zeer tot de verbeelding, aangezien de dood en het omgaan met verlies en rouw universele thema's zijn die ook in onze moderne maatschappij een belangrijke rol spelen. De tentoonstelling weet de bezoeker te boeien door overeenkomsten in de omgang met deze thema's tussen heden en verleden te benadrukken, en toont bovendien aan dat we veel van het verleden kunnen leren over onze eigen tijd.

De gepresenteerde selectie van graven illustreert bovendien niet alleen hoe de grafrituelen zich door de tijd ontwikkelen, maar ook hoe de grafrijksdom binnen een periode kan verschillen, bijvoorbeeld tussen mannen-, vrouwen- en kindergraven, en tussen graven van hoog- of minder hooggeplaatste personen. Door deze soms subtiele verschillen tussen grafcontexten helder in beeld te brengen, beoogde de tentoonstelling inzicht te geven in de sociale organisatie van de toenmalige samenleving en in de ontwikkeling daarvan door de tijd heen.

Een andere belangrijke pijler van de tentoonstelling vormde het restauratiewerk aan de archeologische objecten dat ter plekke werd uitgevoerd en door de bezoekers bevraagd kon worden (zie ook verderop). Door de bewerking en wetenschappelijke bestudering van de artefacten zo nadrukkelijk op te nemen in de tentoonstelling, hoopte het museum het gehele onderzoeksproces dat een artefact doormaakt inzichtelijk te maken voor de

Fig. 4. Overzichtsfoto van de tentoonstellingsruimte in het souterrain van de Ny Carlsberg Glyptotek (foto Gert van Oortmerssen, RUG/GIA).

bezoeker: van opgraving tot tentoonstelling. In plaats van alleen het eindresultaat te presenteren in de vorm van een prachtig gerestaureerde vaas zonder (zichtbare) breuken, zoals in het verleden gebruikelijk was, werd er in de Glyptotek voor gekozen alle processen, bewerkingen en afwegingen die aan de uiteindelijke tentoonstelling voorafgaan, expliciet te tonen. Tevens werd hierdoor inzichtelijk gemaakt hoe veel deskundigen bij de totstandkoming van de tentoonstelling betrokken zijn: het museum is afhankelijk van het werk van diverse specialisten, zoals archeologen, restauratoren en technisch tekenaars.

De voorbereiding

Toen het centrale thema van de expositie eenmaal was vastgesteld, moest eerst worden bepaald

welke grafcontexten geschikt waren voor expositie. Bij de selectie werd niet alleen rekening gehouden met de datering en rijkdom van de context, van belang voor het verhaal dat de tentoonstelling zou vertellen, maar ook met de staat van conservering. Van de vele honderden voorwerpen die inmiddels in Crustumerium zijn opgegraven, was maar een relatief klein deel door restauratoren geconserveerd. Een nog kleiner deel van de objecten was op zo'n manier gerestaureerd dat zij direct tentoongesteld zouden kunnen worden in het museum. Daarom werd al jaren voor de feitelijke opening van de tentoonstelling begonnen met de museale restauratie van objecten uit de geselecteerde grafcontexten. Kort voor de daadwerkelijke opening van de tentoonstelling zijn de objecten door medewerkers van de SS-Col met

Fig. 5. Block-lift van tombe 59 waarbij het bovenlichaam van de overledene met de ondergrond erbij is gelicht (naar Attema *et al.* 2016, fig. 5.4).

een vrachtwagen vanuit Rome naar Kopenhagen gebracht, en bij het museum afgeleverd.

De vrachtwagens brachten niet alleen gerestoreerde objecten, maar ook een aantal voorwerpen dat in het museum ter plekke wetenschappelijk onderzocht, geconserveerd en eventueel gerestoreerd zou worden, en wel in een voor bezoekers toegankelijk laboratorium. Om deze opzet mogelijk te maken moesten enkele ingrijpende maatregelen getroffen worden.

De tentoonstelling zelf was ingericht in het souterrain van het laat 19de-eeuwse museum; een langgerekte ruimte van zo'n 270 m², waarin 21 vitrines waren opgesteld (fig. 4). Het restauratielaboratorium bevond zich aan de verste, korte zijde van de tentoonstellingsruimte en had een oppervlakte van ongeveer 60 m². De ruimte had het karakter van een veldlaboratorium, zoals dat functioneert tijdens een opgravingscampagne in Crustumerium. De belangrijkste voorziening die hier geïnstalleerd moest worden was een mobiele afzuiging/luchtreiniging, in verband met het gebruik van lijmen en organische oplosmiddelen zoals ethanol en aceton. Daarnaast werd het lab van verschillende vergrotingsinstrumenten

voorzien (loepplampen (tot 10 x) en microscopen (6-30 x)), om bestudering en restauratie van de archeologische objecten mogelijk te maken.

Interactiviteit

De tweede auteur werkte samen met twee andere restauratoren³ in het museumlaboratorium aan de preparatie van zogenaamde block-lifts. Het gaat hier om gedeelten van grafcontexten die eerder in het veld als blok waren uitgegraven (met de ondergrond erbij), met de bedoeling om gedetailleerde uitwerking in een gecontroleerde laboratoriumomgeving mogelijk te maken (fig. 5). Wanneer er in het veld gecompliceerde ornamenten worden aangetroffen, die naar verwachting schade zullen ondervinden van lange blootstelling aan de hoge temperaturen van de Italiaanse zomer, kiezen we vaak voor een opgraving 'en bloc'. In het geval van graf 232, waarin een vrouwelijke bijzetting werd aangetroffen vergezeld van vele (bronzen) objecten, is bijvoorbeeld besloten de grond rondom haar thorax en schedel als geheel te lichten, om zo de ornamenten zorgvuldig te kunnen blootleggen, en niet te riskeren dat de minuscule bronzen kraaltjes door de wind zouden worden meegevoerd (Nijboer & Willemsen 2012).

In de laboratoriumruimte in het museum konden bezoekers een korte film bekijken waarin de verschillende bezigheden van de restauratoren (schoonmaken, consolideren, reconstrueren) kort werden toegelicht. De restauratoren waren bovendien zelf in het lab aan het werk en men kon hen vragen stellen over de aard, het nut en de noodzaak van hun werkzaamheden (fig. 6).

Een dergelijke *interactieve* opstelling, waarin men getuige kan zijn van activiteiten die zich *live* voltrekken voor het oog van de bezoeker, past goed binnen de moderne opvattingen over museale inrichtingen. Onderzoek heeft aangetoond dat een museumbezoeker gemiddeld meer tijd doorbrengt bij een tentoonstelling waarin interactieve middelen beschikbaar zijn, zoals computerspeltjes waarbij elke actie een reactie uitlokt (Witcomb 2006). Omdat vooral jongeren en families sterk

Fig. 6. De laboratoriumruimte in het museum. Op de muur werd een korte documentaire over het conservatiewerk geprojecteerd (foto Gert van Oortmerssen, RUG/GIA).

worden aangetrokken door dit soort toepassingen, en omdat musea graag grote aantallen bezoekers zien, wordt er vaak toe overgegaan om dergelijke *interactives* in een tentoonstelling op te nemen. Tegenwoordig wordt de effectiviteit van zulke middelen echter steeds meer in twijfel getrokken; zijn ze behalve 'leuk' ook 'leerzaam'?

De voornaamste kritiek op multimediale toepassingen is dat ze in de meeste gevallen niet echt interactief zijn (Witcomb 2006). Een bezoeker kan bijvoorbeeld een quiz over de tentoonstelling doen op een computer, maar bij elke vraag is er maar één goede oplossing, en dus zijn de vragen al snel te leidend en er is geen plaats voor uitwisseling tussen bezoeker en museum.

Bij de tentoonstelling in Kopenhagen was die uitwisseling er wel. De tweede auteur heeft in totaal gedurende twee en een halve maand in het laboratorium van de tentoonstelling gewerkt. Behalve aan het conservatie- en restauratiewerk,

spendeerde hij zijn tijd vooral aan het beantwoorden van vragen van bezoekers over de tentoonstelling in het algemeen en over zijn conservatiewerkzaamheden in het bijzonder. De vragen waren even divers als de achtergrond van de bezoekers: hij sprak met toeristen uit diverse landen, maar ook met vakspecialisten, met individuen of juist met hele schoolklassen. De vragen betroffen de tentoonstelling zelf, maar men was ook geïnteresseerd in het onderzoeksproject van het GIA. Men wilde bijvoorbeeld weten hoe de nederzettingen in Latium Vetus zich in de IJzertijd ontwikkelden en waarom juist Rome uiteindelijk kon uitgroeien tot de hoofdstad van het machtige Romeinse Rijk. Bij de beantwoording van zulke vragen dienden de archeologische objecten ter illustratie van fenomenen als culturele beïnvloeding, staatsvorming en lokale identiteit. Aan de bezoekers werd uitgelegd dat de bestudering van de afzonderlijke archeologische objecten en van

Fig. 7. Philip Madsen in gesprek met Sarah Willemsen tijdens een van de live-streamsessies voor de Ny Carlsberg Glyptotek (still uit film Gert van Oortmerssen, RUG/GIA).

complete grafinventarissen kan bijdragen aan ons begrip van dergelijke fenomenen.

Regelmatig zeiden bezoekers na zo'n gesprek volstrekt anders aan te kijken tegen het archeologisch materiaal. In plaats van alleen oog te hebben voor de esthetiek van de tentoongestelde grafinventarissen, gaf men aan zich nu meer bewust te zijn van de complexiteit en het nut van wetenschappelijk onderzoek. Bovendien gaf men vaak toe niet beseft te hebben hoe veel stappen er doorlopen moeten worden, voordat een object tentoongesteld kan worden. Het leek ook duidelijk tot hen door te dringen dat het de archeoloog niet te doen is om het vinden van zo veel mogelijk 'mooie potjes'.

Naast een gesprek met de restaurator, konden museumbezoekers in de zomerperiode door middel van een *live stream* ook de archeologen ondervragen die op dat moment op de opgraving in Crustumerium aan het werk waren (fig. 7). Twee keer per week werd er in het museum contact

gelegd met een Deense archeoloog ter plaatse die gedurende een half uur liet zien waar men op de opgraving zoal mee bezig was.⁴ De bezoekers kregen ruim de gelegenheid te reageren op de op een scherm getoonde beelden en ze konden de archeologen vragen stellen.

In tegenstelling tot de quizvragen, zijn de gesprekken tussen publiek en restaurator en/of archeoloog daadwerkelijk interactief. Het publiek leert meer over de tentoongestelde objecten en het wetenschappelijk belang van de archeologische opgraving. Tegelijkertijd horen de restauratoren en archeologen welke vragen er leven bij het publiek en hoe het aankijkt tegen archeologie in het algemeen en de tentoonstelling in het bijzonder. Deze informatie is voor archeologen en museumconservatoren zeer waardevol, omdat we op basis van deze terugkoppeling weloverwogen keuzes kunnen maken in de manier waarop we archeologie op een goede manier aan het publiek presenteren.

De auteurs kennen op moment van schrijven geen soortgelijke interactieve opstelling waarbij uitwisseling plaatsvindt tussen restauratoren (en archeologen) en bezoekers. Alhoewel er in vele musea wel (zichtbare) restauratielaboratoria aanwezig zijn, is daar geen sprake van direct contact tussen de bezoekers en de restauratoren tijdens de restauratiewerkzaamheden. Hooguit kunnen bezoekers bij geplande rondleidingen met een gids de laboratoria van dichterbij bekijken. Voorlopig heeft de Crustumerium-tentoonstelling in Kopenhagen de primeur, maar de verwachting is dat andere musea dit Deense voorbeeld snel zullen volgen.⁵

Jan Kindberg Jacobsen sprak in het eerdergenoemde interview de hoop uit dat bezoekers door het bevragen van de restaurator nieuwsgieriger zouden worden naar de objecten. Dat is gelukt, zoals blijkt uit de reactie die de tweede auteur meermaals ontving na zijn uitleg over de restauratiewerkzaamheden. Men kondigde aan nog eens terug te keren naar de tentoonstelling om de objecten nu met andere ogen te bekijken, of om de voortgang van de restauraties te volgen.

Succes?

Na alle geleverde inspanningen rijst de vraag of we de tentoonstelling een succes mogen noemen. Als we kijken naar een aantal objectieve maatstaven, zoals de bezoekersaantallen (meer dan 20.000), en de verkoop van de tentoonstellingscatalogus (enkele honderden exemplaren), dan kunnen we inderdaad spreken van een succes. Ook aan media-aandacht was geen gebrek; de tentoonstelling kreeg lovende kritieken in de Deense landelijke dagbladen, en werd besproken in het TV-journaal van de nationale omroep TV2.

We zijn zelf ook erg te spreken over de tentoonstelling en het effect dat ze gesorteerd heeft. Natuurlijk hadden we graag een nog grotere ruimte tot onze beschikking gehad, zodat behalve de graven ook andere archeologische contexten aan bod hadden kunnen komen, bijvoorbeeld uit de nederzetting of het ommeland van Crustumerium.

Toch is de beoogde opzet naar onze mening geslaagd. De tentoonstelling vertelde een duidelijk verhaal dat tot de verbeelding sprak en de nieuwsgierigheid van bezoekers aanwakkerde. De toevoeging van *live* archeologie, zowel in het laboratorium als door middel van het videocontact met de opgravers, bood bezoekers de mogelijkheid dieper in het onderwerp te duiken. Ze konden meer te weten komen over de manier waarop de bewoners van Crustumerium met hun doden omgingen, en over de wetenschappelijke achtergrond van een archeologische opgraving. Daardoor ervoeren zij niet alleen de esthetiek van het archeologisch materiaal, maar raakten zij ook doordrongen van de inhoudelijke waarde ervan. Wat ons betreft verdient dit voorbeeld zeker navolging. We kijken dan ook uit naar de komende edities van de Crustumerium-tentoonstelling.

Dankwoord

De auteurs danken Jan Kindberg Jacobsen en Julie Lejsgaard Christensen voor hun hulp bij de totstandkoming van dit artikel.

From excavation to exhibition - a contemporary approach to archaeology and the public

An exhibition on the Iron Age settlement of Crustumerium was held in the Ny Carlsberg Glyptotek in Copenhagen (Denmark) in 2016. It was the result of a collaborative effort by several international scholars and professionals over several years. The article explains how the exhibition came about and discusses the aspects that were taken into consideration over the course of the organisation process, such as the exhibition's narrative, the items to be displayed and the logistic demands. The exhibition was innovative in that it offered interactive contact between the public and the archaeologists and restorers at the museum, which allowed visitors to immerse themselves more deeply into the subject, broadening their understanding and experience.

Noten

1. Groninger Instituut voor Archeologie, Poststraat 6, 9712 ER Groningen, s.l.willemsen@rug.nl; g.j.m.van.oortmerssen@rug.nl.
2. In aanvragen voor NWO vernieuwingsimpuls-beurzen Veni, Vidi en Vici dient tegenwoordig een zogenaamde valorisatieparagraaf te zijn opgenomen (www.nwo.nl).
3. Gert van Oortmerssen (GIA), Paulien Kaan (Restauratieatelier Paulien Kaan) en Domizia Colonello (SS-Col) wisselden elkaar af. De coördinatie van het restauratieproces werd gedaan door Olympia Colacicchi Alessandri en Marina Angelini (SS-Col).
4. Master student Philip Madsen, stagiair van de Ny Carlsberg Glyptotek nam gedurende de hele campagne van 2016 deel aan de opgraving en kon daardoor ook uit zijn eigen ervaring ter plaatse putten.
5. Verschillende Deense, Nederlandse en Amerikaanse curatoren hebben bij de tentoonstelling in Kopenhagen reeds de wens uitgesproken dit concept in aangepaste vorm te willen toepassen.

Literatuur

Attema, P.A.J., J.F. Seubers, F. di Gennaro, B. Belevi Marchesini & B. Ullrich, 2014. Early urbanization at Crustumerium (9th-5th c. B.C.). *Journal of Roman Archaeology*, Supplementary Series, 175-195.

Attema, P., J. Seubers, S. Willemsen, R. Bronkhorst, P. Filippini, B. Belevi Marchesini, A. Malizia & A.M. Nielsen (red.), 2016. *Crustumerium: Death and Afterlife at the Gates of Rome*. Copenhagen, Narayana Press.

Belevi Marchesini, B., 2013. Necropoli di Crustumerium: bilancio delle acquisizioni e prospettive. In P.A.J. Attema & F. di Gennaro (red.), *Crustumerium: ricerche internazionali in un centro latino. Archaeology and identity of a Latin settlement near Rome*. Groningen, Barkhuis Publishing, 95-112.

Nijboer, A.J. & S.L. Willemsen, 2012. Three ladies from Crustumerium, ca 675-650 BC. *Babesch* 87, 29-44.

Quilici, L. & S. Quilici Gigli, 1980. *Crustumerium*. Rome, Consiglio Nazionale delle Ricerche.

Willemsen, S.L., 2014a. *Into the light. A study of the changing burial customs at Crustumerium during the 7th and 6th centuries BC*. Groningen, Barkhuis Publishing.

Willemsen, S., 2014b. A changing funerary ritual at Crustumerium (ca. 625-500 BC). In A.J. Nijboer, P.A.J. Attema, S.L. Willemsen & J.F. Seubers (red.), *Research into Pre-Roman Burial Grounds in Italy* (= *Caecvlvs* 8). Peeters, Leuven, 35-50.

Witcomb, A. 2006. Interactivity: thinking beyond. In S. MacDonald (red.), *A Companion to Museum Studies*. Oxford, Blackwell Publishing, 353-361.